

Varg och björn i östra Värmland samt något om dessa djurs ekologi

Av DAN-AXEL HALLBÄCK

De fyra stora rovdjuren björn, varg, järv och lo och våra örnar, havs- och kungsörn, samt pilgrimsfalk och berguv är en viktig del av vår fauna. Under senaste 50–75 åren har trenderna för dessa djur gått upp och ner. Ibland har en art gått tillbaka såsom t.ex. vargen, som under min ungdom praktiskt taget var utrotad i Sverige. Likaså var de stora rovfågarna illa ute p.g.a. kvicksilverförgiftning under 60-talet. I många fall sattes stödåtgärder in. Örnarna har utfodrats sedan 1972, vilket bl.a. resulterat i att vi efter mer än 100 år nu åter har havsörn i Väneren. Pilgrimsfalk och berguv kläcktes på konstgjord väg och sattes ut och bona bevakades, vilket har medfört att dessa arter åter ökat. Vad gäller de stora rovdjuren har man kanske inte vidtagit direkta stödåtgärder, men trots det har dessa arter ökat. Många jägare anser att lostammen kroniskt varit undervärderad. När det gäller järven så sker kanske en försiktig ökning, och framförallt har den kommit söderöver. Moderna observationer av järv finns numera även från vårt landskap. De kanske mest remarkabla förändringarna gäller varg och björn. Denna uppsats syftar bland annat till att belysa trenderna för dessa två rovdjur, inte minst med hänsyn till Kristinehamns kommun.

Oväntat möte vid örngömslet

Solen färgar tallarna på andra sidan myren i varmt orange. Det är minus tio grader i gömslet. En bit bort ligger en död gris och för en stund sedan kom en gråspett flygande och slog sig ner för att äta. Det är tyst. Pärflugan som poade i natt har tystnat. Vindstilla och bara något enstaka klonkande från osynliga korpar hörs då och då medan jag väntar på att örnarna skall visa sig. Så med ens landar en misstänksam korp en bit från grisen. Korpen plirar åt mitt håll och försöker komma underfund med om det finns något farligt i den lilla hyddan. Så hoppar han ett par steg närmare, ett nervöst ”kooorp” och ytterligare några steg närmare frukosten. En korp kommer nerdimpande och ytterligare en. Inom kort är det en hel svärm med svarta fåglar. De har för länge sedan glömt mig och slåss om, och kalasar på köttet. Efter en stund hörs suset från mäktiga vingar, och en ung havsörn landar mitt i korpflöcken

Så småningom kommer en ung kungsörn inflygande mot åteln. Det brusar när han landar och breder ut vingarna över "bytet".
Foto: Dan-Axel Hallbäck.

som far åt alla håll. Örnen ser sig om, ignorerar att en näsvis korp rycker den i stjärtfjädrarna och skuttar sedan klumpigt fram mot bytet. Ytterligare örnar anländer: en gammal havsörn, en annan havsörn samt en gammal kungsörn. Det är sällan mer än 2–3 örnar på samma gång på åteln. Ibland slåss de.

Tiden går, kameran tar bild efter bild efter bild. Så plötsligt händer något oväntat. I höger ögonvrå ser jag en rörelse i skogskanten. En rävm? Nej, något mycket större och gråare, även om den har en vacker rävröd man, *en varg!* Den står en stund stilla och vädrar i vinden. Den vet att jag finns där i kojan; den har hört min kamera och försöker avgöra om det föreligger någon fara. Så tar den några försiktiga steg ut på mossen och så ytterligare några. Då bär inte skaren och det stora djuret sjunker ner till magen, backar bakåt till fast snö och retirerar in bland småtallarna. Här stannar vargen, lyfter på benet för en revirmarkerande urinerings, blänger bort mot mig i kojan och försvinner tyst tillbaka in i skogen. Till skillnad från hunden lyfter även vargtiken på benet när hon revirmarkerar, så det går inte att säkert avgöra kön på detta sätt, även om sannolikheten för att det var en hanvarg är större. Ovanstående hände på en mosse väster om vägen mellan Ristjärn och Björneborg, d.v.s. i Kristinehamns kommun. Det var andra gången jag sett varg i kommunen. Första gången var när tre vargar sprang över vägen framför bilen strax bakom Cabby, men det var många år sedan.

Vargens utbredning

Vargen *Canis lupus*, som art, beskrevs av Carl von Linné 1758, men var naturligtvis känd långt tidigare. Den har en vidsträckt utbredning omfattande Alaska, Canada, norra USA, Europa, Ryssland, Kina men också Arabien, Indien, Bortre Orienten och Australien med flera länder. Dingon anses ursprungligen vara en ras av vargen, men denna ras är tämligen uppblandad med hundar. Det existerar idag 11 underarter av varg varav en, *Canis lupus baileyi* i Mexiko, idag bara finns i zoologiska trädgårdar och alltså är utrotad i det vilda. Ytterligare två raser *Canis lupus hattai*, som fanns på Hokaido, och *Canis lupus hodophilax*, vilken förekom på Honshu, Japan, är numera utrotade.

Vargens ekologi

Vargens ekologi är ganska känd. Den lever i små familjflockar, som består av en alfahane och en alfahona. Normalt är det bara dessa som får ungar. De övriga i flocken består av ungar, ungvargar och nyss könsmogna individer. Vargen blir könsmogen vid 22 månaders ålder. En flock kan bestå av allt från några få exemplar till kanske ett 20-tal djur. När de unga individerna blir könsmogna och vuxna händer det att de bryter sig lös från flocken eller jagas iväg. De blir då s.k. vandringsvargar eller strövargar, som kan vandra impo-

Plötsligt står gråben där bland tallarna i mosskanten spanande åt mitt håll.

Foto: Dan-Axel Hallbäck.

nerande långa sträckor över vida områden. En sådan vandringsvarg var den s.k. Skånevargen. Den föddes troligen 1983 i Nordvärmland. Första gången den dök upp var den 2 april samma år utanför Kil. Den vandrade sedan österut mot Örebro och vidare till Östergötland. Därefter gick vargen kors och tvärs genom Sydsverige för att så småningom komma till Skåne, där den sövdes nära Falsterbo vid pingsttid. Man beslutade att vargen ej skulle avlivas utan istället sättas ut, och efter mycket dividerande släpptes den söder om Siljan i Dalarna i juni. Man hade då undersökt djuret, tatuerat det, tagit en tand för åldersbestämning samt försett det med en radiosändare. Till att börja med höll sig vargen nära det ställe där den släpptes ut, men mot slutet av juni började den på nytt vandra söderut. Den 25 juni sågs den i Filipstad och därefter uppehöll den sig hela juli månad i området Filipstad-Storfors-Kristinehamn, innan den på nytt började vandra mot sydliga nejder. På grund av att vargen rev en mängd får, men även gav sig på kor och till och med en häst, bestämdes att den skulle avlivas. Skånevargen sköts nordost om Falkenberg den 12 september 1983. (Den som vill läsa mer om Skånevargens vandringar hänvisas till Värmlands Museums årsbok 1986.) Detta exempel visar att varg kan vandra mycket långa sträckor, och det är således inte alls omöjligt att enstaka vargar kan vandra från Ryssland över Finland till Sverige.

Vargen, jägaren

Ett problem med vargen är att den jagar och tar tamboskap. Normalt är det dock älgen som är vargens byte. En som har undersökt hur sådan vargjakt går till är David Mech. Han är ekolog och en av världens främsta vargforskare. Han gjorde sin doktorsavhandling på ett lite udda sätt. På ön Royal i Saint Lawrence-floden fanns två varggrupper, en stor och en liten flock. På ön förekom också en stabil och stor älgpopulation, som levde i balans med vargarna. David Mech var amatörpilot och han cirklade med sitt plan över ön och höll koll på vargflockarna. Detta skedde framförallt på vintern när man lätt kunde se jakten. När, i första hand, den stora flocken fick upp ett spår på en älg förföljde vargarna denne. På Mechs bilder kan man se hur älgen pulsar först i snön förföljd av ett pärlband av vargar. De byttes om så att olika individer turades om att vara först efter älgen. När denne så småningom var utmattad kunde vargflocken relativt lätt döda den. Om älgen var stor och stark lät den sig inte drivas utan stannade och gjorde front mot vargarna. Det märkliga var att då vek dessa och letade efter någon annan älg. Älgen är nämligen inte ofarlig, och en spark eller ett slag med framhoven kan döda eller invalidisera en varg. När vargarna avlivat en älg landade Mech och undersökte kadavret.

Han kunde då konstatera att de älgar som dödats ofta var gamla, sjuka eller mycket unga och oerfarna. Mechs studie "The Wolves of Isle Royale" från 1966 är intressant ur många synpunkter. På ön levde varg och älg i balans med varandra, vilket naturligtvis har att göra med storleken på de olika populationerna. Detta får även genetiska applikationer förutom effekten på faunan. Vargarna tog i första hand gamla, svaga eller oerfarna djur. Med andra ord lät de friska starka avelsdjur gå. Tittar man på hur människan jagar älg så kan det ske på många olika sätt, men gemensamt är att jägare gärna vill skjuta riktiga trofétjurar. Detta är lätt hänt om man har drevjakter, men om man jagar med stående hund är risken ännu större. Jägaren släpper iväg hunden, som får upp spåret på älgen. Naturligt för denne är då att springa sin väg och det sker ofta, men om det rör sig om en stor tjur, så händer det att denne vänder sig om och försvarar sig och så är jägaren där och avlivar den ståtliga tjuren, som kanske gjort mer nytta som avelsdjur. Vi skjuter i detta fall med andra ord de älgar som skulle ha kunnat klara sig mot vargen. Att jakt har, eller i alla fall har haft, en negativ inverkan på älgstammens kvalité kan man se om man jämför vår vanliga älgstam med Sarek-älgarna, som är betydligt större. I Sarek förekommer ingen nämnvärd jakt, medan jaktrycket varit betydande i övriga delar av Sverige, speciellt under de år då vi knappast hade några rovdjur som tog älg.

Hur många vargar fanns det förr i Sverige?

Antalet vargar i Sverige har varierat under århundradena. Till detta kommer också att det är notoriskt svårt att beräkna hur många vargar som finns i ett område. Även i modern tid med radiosändare, snöskotrar, GPS, flygspaning o.s.v. är siffrorna ofta osäkra.

Vargen vandrade troligen in i Sverige ungefär samtidigt med människan, d.v.s. i slutet av den senaste istiden för i stort sett 10 000 år sedan. Under många århundraden tog vargen vildren. Den var naturligtvis konkurrent till människan, som också jagade. Det var emellertid först när vi blev bofasta jordbrukare och hade boskap som vargen blev ett problem, men Sverige var stort och glest befolkat. Så småningom försvann renen förutom i fjällen, och vargens främsta byte blev då istället älgen. Denne var dock ovanlig enligt Carl-Herman Tillhagen, vilket gjorde att vargstammen inte kunde expandera ohämmat, även om den har vidsträckt revir. I en nyligen publicerad artikel i tidskriften Oikos har man dessutom visat att topprovdjuren har en form av "familjeplanering" genom att de ibland dödar sina ungar, om stammen tenderar att bli för stor, samt att rovdjuren inte tillåter alla honor att fortplanta

sig. Detta gäller ofta för rovdjur som väger mer än 15 kg, medan mindre rovdjur förökar sig ohämmat. Eftersom de stora rovdjuren dödar de mindre kan balansen i ekosystemet kraftigt rubbas, om man skjuter bort i toppen på näringskedjan. Detta gäller som en generell regel oavsett om vi studerar tigrar i Indien, lejon på savannerna eller vår svenska varg.

På 1300-talet härjade pesten och det fanns periodvis gott om döda människor. Möjligen fick vargen då sitt dåliga rykte genom att kalasa på lik, och därmed uppstod också allehanda föreställningar om att vargen hörde djävulen till. Den förre var dock på intet sätt immun mot pestbacillen, och vargstammen bör ha decimerats av farsoten liksom människorna. Man beräknar att Sveriges befolkning reducerades med cirka en tredjedel under 1300-talet.

Under 14- och 1500-talen var vargstammen ett problem och jakten intensifierades. I de gamla landskapslagarna, t.ex. i västgöotalagen, finns bestämmelser om vilka skyldigheter i form av vargnät, fångstgropar etc. som man krävde att allmogen skulle hålla sig med. Bönderna skaffade sig armborst för jaktens skull, men då fick kung Kristian II, med tillnamnet ”tyrann” i Sverige, kalla fötter och förbjöd alla sådana vapen. Många armborst eldades upp, men ett stort antal gömdes också undan. Missnöjet hos bönderna med att inte få ha vapen bidrog så småningom till ett uppror mot Kristian II, det s.k. klubbupproret.

Trots intensifierad jakt ökade vargstammen under 1600-talet och under början av 1700-talet, bl.a. på grund av de ständiga krigen, som gjorde att tillgången på manfolk periodvis var reducerad. 1754–1756 skrev Linnélärjungen Daniel Rolander en dagbok på latin, som 2011 utkom i svensk översättning med titeln ”Ur regnskogens skugga. Daniel Rolander och resan till Surinam”. Han var på väg genom Sverige till Köpenhamn och Holland för att borda ett skepp till Surinam i Sydamerika. ”Vid landsvägen utanför gästgivaregården i Jäder mötte oss en syn som kan injaga skräck snarare i vissa människor och i hästar än kanske i vargsläktet. Där kunde man nämligen få se de döda kropparna av åtta vargar upphängda på ett stängsel, och lika många vargungar på motsatta sidan. Nu är det emellertid så att vargar är farligare för nötboskap och småboskap än för människor. Den stora mängd vargar som förr levde i Sverige har under några få år minskats genom ivrig jakt och förgiftade kadaver som lagts ut i det fria till den grad att man mer sällan får rapporter om att vargar dödat boskap.” Rolanders anteckningar innehåller flera intressanta uppgifter: 1) Man hängde upp döda vargar, osäkert varför eller med vilket syfte. 2) Vargen ansågs farlig för nötboskap och småboskap, men inte för människor. Jag skall återkomma om detta. 3) Vargen var mycket vanligare

förr, d.v.s. under 1600-talet och i början av 1700-talet.

Under senare delen av 1700-talet, och speciellt första hälften av 1800-talet, expanderade vargstammen till sin största storlek någonsin i Sverige. Enligt Henrik Ekman anser våra vargforskare att stammen som mest legat på 4 000–5 000 individer i hela riket. Vargen fanns då ända nere i Skåne. Samtidigt inträffade en befolkningsexplosion. År 1600 beräknas landets befolkning vara 800 000–850 000 personer, vilket dock är en osäker siffra. År 1800 levde drygt två miljoner människor här, och 1850 hade siffran stigit till 3,5 miljoner. Det var upplagt för en kollision mellan människorna och vargarna! Under 1830-talet sköts allt som allt 6 790 vargar, d.v.s. cirka 700 per år. Egendomligt är att vargen gick från rekordsiffror till att bli praktiskt taget utrotad på bara några årtionden. Varför vargstammen kraschade är oklart. Lars J Larsson skriver i Kronobergsboken att skottpengarna på varg kraftigt höjdes i Kronoberg 1812. Jakten intensifierades och särskilda ämbetsmän, s.k. jägmästare, tillsattes t.ex. hovjägmästare Herman Falk på Risäters herrgård i Värmland. En annan känd jägare var Llewellyn Lloyd, en engelsk sportsman som mest jagade björn. Han fällde fler än hundra, men han sköt också många vargar. Vapnen blev bättre och mer allmänt förekommande. Ytterligare en faktor är att man gick in för att spåra upp varglyorna och där döda både valparna och alfahonan. Det är trots detta märkligt att vargstammen kraschade så totalt. Kanske spelar också sjukdomar och inavel in.

I rutiga byxor och syrtut, lugnt rökande cigarr sitter storviltsjägaren Llewellyn Lloyd (1792–1876) på Fritz von Dardels fina teckning.

Vargstammen under 1900-talet

I början av 1900-talet var vargen som sagt utrotad i södra Sverige och fanns bara kvar i fjällen. Vem minns inte Edvin Nilssons legendariska ensamma varg i Ultevis 1963, eller bilder på de tre sista vargarna i Ultevis som sköts den 8 mars 1965?

Så hände något oväntat. 1982 uppenbarade sig två vargar i Nyskoga i norra Värmland, och 1983 fanns här en flock på åtta vargar. Vargstammen har sedan långsamt ökat. Alltsedan dess har debattens vågor gått höga. Varifrån kom vargarna? Var de inplanterade eller hade de vandrat in österifrån? Som ett litet kuriosum kan nämnas att förr i tiden ansåg många att svedjefinnarna hade fört med sig vargen, och ibland kallades vargen därför finnehund. En annan fråga som diskuteras livligt är om vi skall ha vargar i Sverige och i så fall hur många de skall vara. I dagsläget har vi kanske 400 individer plus minus något hundratal. Det märkliga är att vargen numera finns i Bergslagen och inte i fjällvärlden. Vargen har till och med blivit Värmlands landskapsdjur.

Är vargen farlig och i så fall hur farlig är den?

Det finns gott om historier om vargens farlighet, allt från Rödluvan och vargen till Gösta Berlings saga av Selma Lagerlöf. Sanningshalten i dessa berättelser är oftast mycket tveksam. Henrik Ekman har i "Vargen den jagade jägaren" gått igenom många kända och belagda fall där vargen dödat människor. Håkan Eles, som tidigare arbetade på Värmlands Museum, har också gått igenom böcker i jakten på fakta. Även från USA, inklusive Alaska, och Canada samt från Ryssland finns erfarenheter. Dessa resulterar i två slutsatser: det har förekommit att varg dödat människor och att det är extremt sällsynt att detta sker. Även gamla tiders experter som t.ex. Llewellyn Lloyd instämmer. Han skriver: "Ehuru vargarna äro så talrika i Skandinavium och anställa så stora härjningar bland kreaturen, anfalla de dock sällan menniskor." Lundaprofessorn i zoologi Sven Nilsson skrev i mitten av 1800-talet: "Hade han mod, svarande mot sin styrka, och visste han att rätt begagna sina fruktansvärda vapen, skulle han bringa långt mera fasa och förödelse bland menniskor och djur än han nu anställer." Enligt Ekman har varken Nordamerikas indianer, eller inuiterna eller för den delen våra samer ansett vargen som farlig för människan annat än i undantagsfall.

En god vän till mig bodde en sommar på en mycket ödlig plats i en av östra Grönlands fjordar. Denna plats kan oftast enbart nås med flyg. Utanför stugan fanns en vid dalgång. En dag kom två vita s.k. polarvargar ner i dalen där de dödade en myskoxekalv. Nästa morgon skulle min vän gå ut och kissa, men när han gick runt knuten stod han öga mot öga med den ena vargen på bara någon meters avstånd. Vargen, som knappast sett en människa tidigare, och min vän stod och stirrade på varandra en god stund, sedan vände vargen och försvann uppåt fjällsluttningen.

Vad är det då som gör att vargen anfaller människor och när har detta

inträffat? Jag skall redogöra för två exempel. Det rör sig om den eller de s.k. Gysingevargarna och om vargolyckan i Kolmården.

Vintern 1820–21 dödades flera barn av varg i området strax norr om Nedre Dalälven. Det visade sig att en brukspatron, Jean Henrik Bedoir i Gysinge, 1817 tagit hand om en kull vargvalpar; två hanar och en hona. Den ena hanen skänktes bort och likaså honvalpen, som gick till Thore Petré vid Hofors bruk. Den återstående hanvargen behöll Henrik Bedoir. Till att börja med var denna varg tam och charmig, men så småningom blev det besvärligt när han tjöt om nätterna. Det blev också drygt att utfodra honom, vilket medförde att han avlivades. Den kvarvarande hanvalpen bodde tillsammans med jakthundar och tolererades väl. Vargtiken var enligt uppgift mer aggressiv, ”mycket arg och stygg”, men Petré behöll den tills hon rymde i samband med att paret Petré flyttade. Den 30 december 1820 attackerades fyraårige Eric, som var son till en soldat i Dragbo. Vargangreppen fortsatte sedan och ytterligare minst fem barn dödades av vargen. Den 20 april 1821 lyckades man skjuta vargen varefter angreppen på barn upphörde. Det andra exemplet på när varg dödar människor skedde för cirka tre år sedan, när en kvinnlig skötare blev dödad av en vargflock i Kolmårdens djurpark. Vad som hände och varför har inte blivit klarlagt.

Gemensamt för dessa händelser är att de vargar som dödat människor har varit vana vid folk och mer eller mindre tama, vilket är viktiga fakta i sammanhanget. Det verkar som om ”naturliga” vilda vargar inte angriper människor, även om det finns berättelser om detta bl.a. från Ryssland, men dessa historier har inte gått att få bekräftade.

Vargen hade emellertid ett annat sätt att döda människor på. Under 1800-talet när befolkningsökningen var stor, liksom fattigdomen, hade torparna kanske en get och/eller en ko. Dessa djur var livsnödvändiga för att familjen skulle överleva vintern. Om vargen tog kon eller geten svalt man ihjäl, åtminstone den äldre generationen och de små barnen. Min farfar var präst i Bohuslän och intresserade sig mycket för vargen. Han gick igenom kyrkoböckerna och kunde då konstatera att ganska många torpare blev av med sin boskap under höst och vinter. Ofta skänkte då kyrkan en ko till torparen, så att hans familj kunde överleva. Jag tror att det faktum att vargen underminerade de fattigas existensförutsättningar plus att den också tog, och tar, jakthundar samt naturligtvis rykten om att vargen var farlig, hörde djävulen till etc., ligger bakom mycket av det varghat vi ser idag. Tar man hänsyn till ren statistik om farlighet är ju björnen betydligt farligare än vargen, men något björnhat har vi knappast i Sverige.

Hur är det då med vargen i Kristinehamns kommun i dag?

Den första vargen i Kristinehamn i modern tid var den s.k. Skånevargen som nämnts tidigare, men sedan dess har varg setts då och då i kommunen. Nedanstående uppgifter har jag fått genom vänligt tillmötesgående av Fredrik Wilde på rovdjursförvaltningen vid Länsstyrelsen i Värmland.

De första etablerade vargarna i området var den s.k. Hasselforsfloeken, vars revir är vidsträckt. Det utgick från Hasselfors söder om Degerfors, men sträcker sig nu upp mot Björneborg och Kristinehamn. Under början av 2000-talet hade man misstankar om en vargetablering på Kristinehamnssidan av länsgränsen, men detta blev aldrig bekräftat. 2012 spårade Sven-Olof Svensson ett revirmarkerande vargpar på sjön Vismen. Man tog DNA-prov från dessa vargar och kunde då konstatera att hanen kom från Hasselforsgruppen, men att tiken kom från ett revir i Nora. Vintern 2012/13 förekom enbart detta par i kommunen, men på sommaren 2013 fanns dessutom ett antal valpar. Hanen dödades i en tågolycka mellan Björneborg och Kristinehamn. Han hade dödat en bäver och var kanske så mätt att han inte hann undan för tåget. Han hade 4 kg bäverkött i magen! Sommaren 2013 fanns således en vuxen hona och tre valpar kvar. Honan löpte men revirmarkerade inte. Vintern 2013/14 var det mest barmark, och man kunde inte spåra utan fick nöja sig med sporadiska rapporter.

Ibland händer det oväntade saker framför gömslet. Plötsligt dimper en gråspettshona ner på åteln och förser sig.

Foto: Dan-Axel Hallbäck.

Den 28 december 2014 fann man spår efter två vargar vid Vassgårda. Det var två revirmarkerande individer och dessutom fann man löpblod efter tiken. DNA-prov visade att det inte rörde sig om tiken från sjön Vismen utan om en av hennes valpar. Hanen var ny i kommunen och kom från Kungsskogsrevi-ret, norr om Väse–Ölme. Det par som fanns i detta revir hade således splitt-rats och honan gick ensam vintern 2014/15. Vismenparet fanns kvar nämnda vinter, men bestod av två stycken nya vargar.

Spårning, markeringar och DNA-prover tyder på att vargtikarna ofta går kvar i närheten av där de är födda, medan hanvargarna kan vandra avsevärda sträckor. Undantag förekommer dock som t.ex. Skånevargen som var en tik.

Björnens utbredning

Familjen *Ursidae* består av tre grupper: *Aliuropodinae* – en enda art, jätte-pandan, *Teremartinae* – en enda art, andinsk björn, samt *Ursinae* – sex arter, bl.a. vår björn. De sex olika arterna i denna grupp är: solbjörn som lever i Sydostasien, näsbjörn som förekommer i Indien, asiatisk svartbjörn, Nord-amerikas svartbjörn, brunbjörn och isbjörn. Vår björn hör till arten brunbjörn och denna finner man i Alaskas, Skandinavians och Rysslands taigaregion m.fl. områden. Brunbjörnen är sedan uppdelad i ca 14 underarter. Vår björn *Ursus arctos arctos* beskrevs av Linné 1758, men var liksom vargen naturligtvis känd långt tidigare.

Björnens ekologi

Björnens liv och ekologi har kartlagts relativt väl. Björnungarna föds i januari eller februari, när mamman ligger i idet. Någon gång på sensvåren kommer honan och ungarna ut ur det för att äta upp sig efter vinterns svält. De unga björnarna följer sedan sin mor i upp till ett par år; hanarna kortare tid än honorna. Könsmognaden hos brunbjörnen inträffar vid 4–10 års ålder – lite olika för olika raser och populationer. Därefter börjar ett liv som ensamma individer. Parningen sker från mitten av maj till mitten av juli. En hona kan ofta para sig med flera hanar. De svenska björnhonorna får ungar vartannat till vart tredje år och föder då 1–3 ungar åt gången. Fram på höstkanten går björnen i ide. Till skillnad från igelkottar, fladdermöss m.fl. som låter sin kroppstemperatur gå ned till ca +5 grader, sänker inte björnen temperaturen mer än någon enstaka grad, vilket gör att den, liksom t.ex. grävlingen, kan vakna och ta en sväng utanför idet. Hur vet man att inte björnen sänker temperaturen? Följande historia har jag fått från fysiologiprofessor Björn Folkow, Göteborgs universitet. Norska fysiologer har en stark dragning till

zoofysiologi, d.v.s. läran om hur olika djur, inklusive människan, fungerar. Ett antal norska fysiologiprofessorer var på kongress i Canada. I närheten av platsen för denna fanns ett björnide. Man började diskutera om björnen sänker sin kroppstemperatur under vintersömnen. Sagt och gjort, man åkte iväg till idet, och yngste doktoranden fick en termometer i handen och tillsägelse att krypa ner i idet, lyfta på björnsvansen och stoppa in termometern. Till att börja med gick allt bra, men så började björnen bli orolig, och plötsligt såg doktoranden något vitt i mörkret och hörde ett dovt morrande. Björnen hade vänt på huvudet och blottat tänderna. Doktoranden rusade ut ur idet och när han kom ut slängde han termometern till en av professorerna, som lugnt läste av 36,5 grader – alltså sänker inte björnen temperaturen under vinterdvalan. Så var den frågan avgjord. Om historien är sann eller om doktoranden hade någon fördel av sin hjältemodiga insats för vetenskapen har jag ingen aning om. Nuförtiden skulle man ha sövt björnen med en bedövningspil och försett den med mätare för hjärtfrekvens, blodtryck, temperatur o.s.v. Dessa data skulle sedan ha sänts via radiosändare till vetenskapsmännen.

Förekomsten av björn i Värmland och i Kristinehamns kommun i dag

Enligt Fredrik Wilde har man inte kunnat bekräfta någon björnföringring i Värmland i modern tid. Å andra sidan ligger Värmland nära Dalarna, som är tämligen björnrikt, och även i Trysil på den norska sidan finns mycket björn. Det verkar också som om björnen expanderar söderöver, så vi lever i spännande tider, men hittills har man alltså inte sett någon björnhona med ungar i landskapet.

Det är svårare att inventera björn än varg, eftersom björnen ligger i ide större delen av vintern och alltså inte kan spåras på snön. Ungefär vart 5:e år försöker man inventera björnarna i Värmland. Detta skedde senast 2011/12. Man utgår då från björnspillning, som undersöks på DNA. Man fann spår/spillning av fem björnar. Med hjälp av statistiska metoder, som bl.a. tar hänsyn till hur stora ytor som inte inventerats, kom man fram till att det bör ha funnits cirka 17 björnar i Värmland vid tillfället i fråga. Dessa individer delas dock med Dalarna och Norge. En annan viktig informationskälla är ströobservationer. I vissa områden är björnobservationer mer vanliga än på andra håll. Ett sådant område är Björneborgstrakten, där man spårat björn både på Värmlandssidan och i Närke. Man har faktiskt hittat ett björnide så nära som i Tiveden.

Bakom Cabby finns en plats där folk slänger halvruvtna äpplen. Hösten

Björnhonan rör sig tryggt genom blåbärris och högt gräs på väg för att leta föda i skogen. Foto: Ulf Edmansson.

2013, veckan före älgjakten i vecka 41, fanns en björn som åt av alla utlagda äpplen. Denna björn hade lämnat spillning här och var, bl.a. inom synhåll från McDonalds-skylden. Björnspillning påträffades även i utkanten av själva samhället Björneborg. Lite senare, under älgjakten, markerade en av hundarna för en mindre björn, som klättrat upp i ett träd. En annan rapport från våren 2014 kommer från Skottlanda, där en björn gått lös på en bikupa och kalasat på innehållet. Annars var rapporterna om björn under hösten 2014 och under älgjakten fåtaliga. Nämda höst satte Urban Mossberg upp en automatisk viltkamera vid en död älg strax utanför Björneborg åt Bäckhammarshället och lyckades fånga både björn och varg på bild. Senvåren 2015, på aprilsnö, fann man björnsår i Kungsskogen norr om Älgsjöarna. Denna björn hade gått söderöver, så kanske har denna individ passerat de västra delarna av Kristinehamns kommun.

Sammanfattningsvis förekommer björn i Kristinehamns kommun, men det rör sig framförallt om vandrande hanbjörnar, som passerar vår kommun.

Björnens farlighet

Jag har tidigare nämnt att björnen är betydligt farligare för människor än vargen, och varje år dödas någon jägare i samband med jakt. Varken björn eller varg hör emellertid till de farligaste djuren i Sverige. Inte heller bi/geting,

Korpen profiterar gärna på vargens och björnens bytesrester. Foto: Dan-Axel Hallbäck.

bålgeting, huggorm eller fjärsing tar död på mer än någon enstaka predisponerad människa per år. Senast någon dog av ett huggormsbett var år 2000. Förutom människan som haft ihjäl cirka 87 medmänniskor i snitt per år under de tio senaste åren i form av mord, dråp och misshandel med dödlig utgång, så är det älgen som är vårt farligaste djur. År 2010 var antalet trafikolyckor med älg 7 227 och 2014 var siffran 5 021. Antalet älgolyckor har dock av flera skäl minskat år från år. Det har visat sig svårt att få reda på hur många människor som dödas i älgolyckor, men jag har sett en gammal siffra på cirka 75 människor per år, och åtskilliga fler skadas svårt.

PS

Varför skall vi behöva ha rovdjur? Denna fråga dyker ofta upp i debatten om rovdjurens vara eller icke vara. Som avslutning på denna uppsats tänkte jag försöka ge min syn på saken

För att förstå rovdjurens roll måste man se naturen som ett sammanhängande system. Förr talade man om näringskedjor, men numera använder man termen näringsnät, där allt hänger ihop. Låt mig ta ett exempel. Om man antar att alla flugor under en säsong skulle överleva, så skulle man mot slutet av denna säsong ha ett flera meter tjockt lager av flugor som täckte Sverige. Den viktiga termen är således ”balans”. Det måste finnas rovinsekter, fåglar etc. som äter upp alla flugor, men när flugorna tar slut måste även predatorernas antal reduceras. Denna balans är ofta mycket skör och lätt att störa.

När det gäller stora rovdjur som varg, björn, järv, lo och de stora rovfåg-larna blir saken betydligt mer kontroversiell främst av två skäl. För det första dödar de förstnämnda vår tamboskap och våra hundar; dessutom konkurrerar de om jaktbart vilt. För det andra upplevs rovdjuren ofta som ett fysiskt eller psykologiskt hot. Det är lätt att sitta i Stockholm och hävda att vi skall ha varg i Värmland, men det är lika lätt att sitta i Värmland och hävda att man i Indien skall fridlysa och skydda tigrarna, som dessutom dödar och äter en hel del människor varje år. Det rör sig om 50–250 personer per år. Man måste således ha förståelse för t.ex. skydds jakt, men följderna blir att man ofta försöker begränsa de stora rovdjuren till ett minimum med risk för bland annat inavel. Inte bara rovdjuren förföljs. Samma sak gäller många andra stora djur som antingen upplevs som hot eller som en resurs som ovillkorligen måste exploateras. Som exempel kan nämnas jakten på vilda elefanter, noshörningar, bergsgorillor eller de stora valarna. För hundra år sedan fanns det ungefär 100 000 tigrar, nu finns endast cirka 4 000 kvar på planeten, och om så där 50 år är kanske denna djurart utrotad på jorden. Till den legala och illegala jakten kommer dessutom en storskalig förstörelse av miljöer som är nödvändiga för många hotade arter, en ökande förgiftning av planeten samt en klimatpåverkan, som kan få oöverskådliga följder. Man kan framför sig se en urban miljö, som breder ut sig mer och mer och en natur som blir allt mer tillbakaträngd och där det enbart finns plats för arter som på ett eller annat sätt kan samexistera med människan. Henry David Thoreau, som levde i Massachusetts under 1800-talet och som skrev om naturen vid Walden nära staden Concord, beklagade att rovdjuren till stor del hade försvunnit från hans hemtrakter. Han kallade en sådan natur för ”kastrerad”. Det kanske största problemet på sikt är att inte bara natur och djur trängs tillbaka. I slutändan är även människans existens på planeten starkt hotad.

Jag är trots allt optimist. Jag tror att det vackra klot som vi lever på har en stor kapacitet att resa sig och skapa en ny natur med nya arter och med en god balans, bara människan har försvunnit från jorden.

Litteratur

- Brusewitz, G. 1955. Djur på alla fyra. Skid- och Friluftsförbundet.
- Dobreff, J., Jönsson, A. & Schmitz, H. 2011. Ur regnskogens skugga. Daniel Rolander och resan till Surinam. (Denna bok är en kommenterad och illustrerad översättning av Rolanders dagbok på latin.) Bokförlag Max Ström.
- Ekman, H. 2010. Vargen den jagade jägaren. Nordstedts.
- Eles, H. (red.). 1986. Vargen. Värmland förr och nu. Årsbok från Värmlands museum (årg. 84).

- Fridell, S. & Svanberg, I. 2007. Däggdjur i svensk folklig tradition. Dialogos.
- Haglund, B. 1969. De fyra stora. PAN/Norstedts.
- Hallbäck, H. D. 1962. Vargkriget. I: Från Borås och de sju häraderna, pp. 103–112. De sju häradernas kulturhistoriska förening, Borås.
- Johansson, R. 2015. Rovdjuren blir nu allt färre i Sverige. Värmlands Folkblad 2015-01-26.
- Johansson, R. 2015. Vargar kan familjeplanera. Värmlands Folkblad 2015-03-17.
- Klint, B. & Klint, M. 2002. Hofjägmästare Herman Falk. Björnjägare och legend. Gustaf Schrödersällskapet. Eget förlag.
- Källvik, C. 1993. I björnjägare Lloyds fotspår. Sanning och sägen. Älvsborgs länsmuseum.
- Larsson, L. J. 1982. Varg och vargfångst i Småland. I: Kronobergsboken. Jakt och fångst i Småland, pp. 39–58. Kronobergs läns hembygdsförbund.
- Lloyd, L. 1831. Jagt-nöjen i Sverige och Norrige. A. Wiborg & Co Förlag.
- Lloyd, L. 1855. Anteckningar under ett tjugoförårigt vistande i Skandinavien. Innehållande jagtäfventyr, råd för jägare och fiskare, samt strödda bidrag till Nordens fauna. Albert Bonniers förlag.
- Mech, L. D. 1966. The Wolves of Isle Royale. Fauna of National parks of the United States. Fauna series, No. 7.
- Mech, L. D. 1970. The Wolf. The Ecology and Behavior of an Endangered Species. University of Minnesota Press.
- Mech, L. D. 1991. The Way of the Wolf. Voyageur Press, Inc.
- Nilsson, S. 1847. Skandinavisk fauna. Däggdjuren. C. W. K. Gleerups Förlag.
- Tillhagen, C.-H. 1985. Jaktskrock. LTs Förlag.
- Tillhagen, C.-H. 1987. Allmogejakt i Sverige. LTs förlag.
- Thoreau, H. D. 1998. Skogsliv vid Walden. W&W.
- Wallach, A. D., Izhaki, I., Toms, J. D., Ripple, W. J. & Shanas, U. 2015. What is an apex predator? *Oikos* 124: 1453–1461.
- Wilson, D. E. & Mittermeier, R. A. (red.). 2009. Handbook of the Mammals of the World. Vol. 1. Carnivores. Lynx.

Övriga källor

- Emma Peterson (2015). Giftinformationscentralen. Muntlig kommunikation.
- Fredrik Wilde (2015). Länsstyrelsen Värmland. Muntlig kommunikation.
- Norra Älvsborgs Läns Naturvårdsförbund (utan år). Vargen i Dalsland. Publikationen utgiven med stöd av Länsstyrelsen i Älvsborgs län. Masskorsband till alla hushåll i Dalsland.
- Världens häftigaste. Världens 10 farligaste djur.
<http://www.varldenshaftigaste.se/topplistor/varldens-10-farligaste-djur/>. Publicerat 21 april 2012.